

Bethlen Gábor és kora virtuális kiállítás katalógus

III. A fejedelem és népei

1. Pálóczi Horváth János köszöntő verse Bethlen Gáborhoz

Az ifjú *Horváth János* 1627-ben Gyulafehérváron *Kovacsóczy István* főkancellár mellett kezdte pályafutását 1627-ben Gyulafehérváron fejedelmi titkárként. 1629-től Padovában járt egyetemre. 1649-ben II. Rákóczi György titkára lett.

Jelzet: MNL OL F 1 XIV. Liber Regius Gabrielis Bethlen – címlap. Eredeti.

2. Bethlen zászlaja a fejedelem jelmondatával

Consilio firmata Dei! – Isten tanácsával megerősítve!

Exurget Deus exercituum et dispergantur omnes inimici eius qui oderunt eum deleantur a facie terra. – Felkél az Isten, és elszélednek ellenségei, elfutnak előle, kik őt gyűlölik.

Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre, 1598–1621 – Magyar történeti életrajzok, 4. évf. 1. füzet. Fotómásolat.

Pecsétfotók, másolatok

3. 1613-ból: Középen a Bethlen családi címer, jobb oldalán elnyújtott pajzson a magyar nemzet turul madara és a székely nemzet napkorongja, baloldalán a szász nemzet hét bástyája és a székely nemzet holdsarlója. A családi címer alatt évszám: 1613. Körirata: GABRIEL D(EI) G(RATIA) PRIN(CEPS) TRAN(SYLVANIAE) PAR(TIUM) RE(GNI) HUN(GARIAE) DO(MINUS) SIC(ULORUM) CO(MES)

Kornis címereslevél 1619. február 8. Gyulafehérvár.

Jelzet: MNL OL F 3. Kk 75. – Eredeti függőpecsét, természetes színű fészekben, piros viasz; átmérője: 40 x 85 cm.

4. 1619-ből, átvésett: Pozsony elfoglalása után a magyar rendek felajánlották a koronát Bethlennek. Ekkor még nem fogadta el a királyi címet. Az 1620 elején kelt oklevél kiadója „Gábor, Isten kegyelméből Magyar- és Erdélyország fejedelme, a székelyek ispánja”. A pecsétmásolat negatívján jól látható, hogy a körirat megváltoztatásához próbáltak fémet önteni a pecsét szélére. Körirata (kiegészítések nélkül):

BR(...)BRIEL.D.G.TRANTRANPARREHVNDOSICCO. Nem tudjuk, mi indokolta a sietséget, hogy egy próba- vagy félkész pecséttel láttak el agy adománylevelet.

Székely címereslevél, Pozsony, 1620. január 18.

Jelzet: MNL OL F 7. No. 2. – Eredeti függőpecsét, természetes színű fészekben piros viasz; átmérője: 5,3 cm.

5. 1621. évi pecsétek: A bemutatott példányok mind kifizetésekkel, fizetési meghagyásokkal kapcsolatos kamarai iratokon maradtak fenn. Választott királyi címere kerek talpú négyelt pajzs, jobboldali mezőiben az Árpádok címeri: fönt hármass halmon kettős kereszt, lent az Árpád-sávok. A baloldali mezőkben fönt a magyar nemzet turul madara és a székely nemzet napkorongja, lent a szász nemzet hét bástyája és a székely nemzet holdsarlója. A szív-pajzs a Bethlen családi címer, melyet a Sárkány Rend címerállata fog körbe. A pajzs fölött a Szent Korona lebeg.

a/ Az időben **elsőként felbukkanó pecsét** címerének sajátosságai: a körirat külső szélét levélfüzér alkotja, a pajzstető ívelt, a pajzsot griff fejével díszített pajzstartóba szorították, a

kettős kereszt alatt nincs korona, a kereszt szárai talpasak, az Árpád-sávok ezüstje növényi ornamensekkel díszített, a székek napkorongja a turul, holdsarlója a bástyák mezejében, mindkettőt arcvonásokkal mintázták, a szászok bástyái centrális elrendezésűek. Szent Koronát – élethűen ábrázolták: a kereszt egyenes, a párta váltakozó íves, és háromszög oromdíszein felfedezhető a zománc mintája, a csüngők a pajzs szélére lógnak, a korona oldala függőleges.

Körirata:

GABRIEL.D.G.ELECTVS.HVNGARI:DAL:CRO:SCLA:&.REX.TRANS:PRINCEPS.ET.SI
C:COM:

Jelzet: MNL OL E 270. 1621. február 12. Nagyszombat. – Eredeti papírfelzetes zárópecsét, átmérője: 5,4 cm.

b/ A második pecsét sajátosságai: a körirat külső szélét fonat alkotja, a pajzstető egyenes, a pajzsot csigavonallal díszített pajzstartóba szorították, a kettőskereszt alatt van korona, a kereszt szárai bimbósak, az Árpád-sávok ezüstje díszítetlen, magasságban emelkedik ki, a székek napkorongja és holdsarlója a turul mezejében, arcvonások nem látszanak, a szászok bástyái 2-3-2 elrendezésben. A Szent Koronán a kereszt egyenes és a külső perembe belóg, a párta váltakozó íves, és háromszög oromdíszein felfedezhető a zománc mintája, a csüngők a pajzs szélére lógnak, a korona oldala kifelé dől.

Körirata:GABRIEL.D.G.ELECTVS.HVNGARI:DAL:CRO:SCLA:&.REX.TRANS:PRINC:
ET.SIC:COM:

Jelzet: MNL OL E 270. 1621. július 21. Érsekújvári tábor. – Eredeti papírfelzetes zárópecsét, átmérője: 5,3 cm.

6. 1622 után használt pecsét: a körirat külső szélét bimbósor alkotja, a pajzstető ívelt, a pajzsot zsinórdíszes pajzstartóba szorították, a négyelt pajzs jobb felső mezejében a Károlyi család címere, bal felső mezejében a székek napkorongja a turullal, a jobb alsó mezőben

Ratibor címere, a székek holdsarlója a bástyák mezejében, a szászok bástyái 3-3-1 elrendezésben, a napot és a holdat arcvonásokkal mintázták. A szív-pajzs a Bethlen családi címer, amit a Sárkány Rend címerállata fog körbe, a pajzsra helyezett korona zárt, a kereszt egyenes, a pántok közé mélyesztett, a párta váltakozó liliomos, és háromszög mintázatú, csüngők nincsenek, a korona oldala kifelé dől.

Körirata:GABRIEL.D.G:SAC:ROM:IM:ET:TRAN:PRI:PAR:REG:HVNDNS:SIC:CO:AC:P
O:RATIB:DUX

Jelzet: MNL OL E 270. 1624. december 22. Enyed. – Eredeti papírfelzetes zárópecsét, átmérője: 5,5 cm.

7. 1625-ös véset: Valószínű, egy újabb pecsét próbavésete lehet, hogy miért használták, nem lehet tudni, egyelőre több példánya nem ismert. Lehetséges, hogy második házassága miatt merült fel a fejedelemben, hogy új pecsétet véset. Az 1622-estől a korona mintázásában különbözik, mintha átalakításról vagy kísérleti darabról lenne szó: félig zárt, pántos korona, a párta egyik fele levéldíszes, a másik fele az 1624-es mintáját követi, a kereszt egyenes, a pántok közé mélyesztett, a zárt rész süveg formájú, a nyílt félbe belóg a körirat néhány betűje.

Körirata: GABRIEL.D.G:SAC:ROM:IM:ET:[...]SIC:CO:AC:OPO:RATIB:DUX[...]

Jelzet: MNL OL E 270 1625. március 20. Fogaras – Eredeti papírfelzetes zárópecsét, átmérője: 5,5 cm.

8. A pozsonyi béke megerősítése

Gyulafehérvár, 1627. április 12.

Az 1626. december 26-án megkötött pozsonyi békeszerződés megerősítette az 1621. december 31-én elfogadott nikolsburgi (benne az 1606-os), és az 1624. május 8-ai bécsi békében foglaltakat. Az erdélyi fejedelem tehát továbbra is uralta a hét magyarországi vármegyét (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj); Tokaj, Munkács, és Ecsed várát, viselhette a római birodalom fejedelme címet és két sziléziai hercegség – Oppulia és Ratibor igénycímét, a tartomány pedig továbbra is elkerülte az ellenreformáció. A megkötött békét Erdély rendjei a koronázáskor szokásos hűségeskü letételével, aláírásukkal és pecsétjeikkel erősítették meg. A natiok még nem rendelkeztek testületi pecséttel, így képviselőik saját, személyes használatú pecsétjeiket nyomták aláírásuk mellé.

Jelzet: MNL OL R 298 II. sorozat – 1. tétel. – 1627 – No. 8. – Eredeti, anyaga (restaurált) papír, saját kezű aláírásokkal és pecsétekkel, mérete: 43,5x29,5 cm.

IV. Erdély magyar nemzete: nemesek – jobbágyok – polgárok

Az erdélyi és párciumi vármegyék társadalmi felépítése a királyi Magyarországhoz volt hasonló: zömmel nemesek, ezek jobbágyai és városi polgárság lakta a területet. Közéjük néhány kiváltságos réteg ékelődött: hajdúk, aranymosók, aranybányászok, sóvágók és sószállítók, anabaptisták, ... A fejedelem – mint minden uralkodó, többek között – nemesség és címeradományozásokkal alakította saját udvarát, hadra fogható hívei körét. A nemesek maguk hadba vonulással (nemesi felkelés), jobbágyaik adóval tartoztak a fejedelmi kincstárnak. Bethlen trónra lépése után részben igyekezett visszaszerezni az előde által tékozló módon eladományozott kincstári birtokokat, fejedelmi monopólium alá vonta a nagy bevételeket hozó kereskedelmi árukat (pl.: higany, salétrom, bőr), párhuzamosan pedig felmérte és fokozatosan gyarapította országa adózó képességét. Összeírásokat rendelt el, hogy tisztán láthasson. A hadseregszervezésben szerzett tapasztalatai alapján 1614-ben megszüntette a jobbágyok katonaállítási kötelezettségét, helyette portánként három forintot rótt ki a gyalogosok hópénzére. Mivel bebizonyosodott, hogy nagy létszámú zsoldos hadsereg fenntartásához anyagilag gyenge az ország, 1616-tól visszatért az ún. telekkatonaság intézményéhez, melyet Erdélyben nem telek, hanem kapuszám szerint számoltak. Két kapu után egy jól felszerelt gyalogot kellett állítani. 1623-ban pedig létrehozta az állandó jobbágygyalogságot. A kapuszámot háromra emelte, ennek fejében viszont hadban jártas, alkalmas személyeket kellett kiállítani. A városi polgárságot jogaiban és gazdasági lehetőségeiben megerősítette, például a pénzverést a szászok városaiból Erdélybe helyezte, a céhek artikulusait átírta és megerősítette, limitálta az árakat, s nem fukarkodott a megrendelésekkel sem. Ennek fejében – ahogy ez a törvényekből látszik - évről évre fokozatosan növelhette a „kolcsos szabad mező és kerített városok” adóját (Kolozsváré például az 1614-es 350 forintról 1629-re 2400 forintra nőtt).

Nemesek

1. Kulcsár Mihály nemesi címereslevele

Gyulafehérvár, 1627. április 14.

Bethlen Gábor, testvérenek Istvánnak – Hunyad és Máramaros megyék főispánja, belső tanácsosa és Erdély kormányzója – a kérésére nemességet és címert adományoz Kulcsár

Mihálynak, Huszt vára kulcsárának, hivatalában és egyéb alkalmakkor tanúsított hűséges szolgálataiért, valamint ugyanezt a címet adományozza nővére fiának, Fodor Istvánnak.

Jelzet: MNL OL P 511 1. tétel 97/a – Eredeti oklevél, anyaga pergamen; virágos reneszánsz szélvész; függőpecséttel.

Jobbágys

2. Kolozs megye porta összeírása, 1616

1616: Az adót évente kétszer, tavasszal (húsvéthoz vagy Szent György ünnepéhez kapcsolódóan) és ősszel (Szent Mihálykor), járásonként, ezen belül birtokosonként, birtokaik rendjében rótták ki. Az összeírások megadták az adózó jobbágys számát, a kirótt adót, a befizetéseket és a tartozást. Találhatunk továbbá adatot zálogbirtoklásra, kapuszám számítására, jobbágys „kölcsonzésére” stb.

Jelzet: MNL OL F 49 18. doboz No. 16. – Eredeti, anyaga (restaurált) papír.

3. Kolozs megye porta összeírása, 1623

1623: A taksás városok adóját egy összegben rótták ki, feltüntetve itt is a befizetések, tartozások összegét, az adózást befolyásoló egyéb adatokat.

Jelzet: MNL OL F 49 18. doboz No. 17. – Eredeti, anyaga (restaurált) papír.

4. Az 1623. évi II. törvénycikk

Gyulafehérvári országgyűlés, 1623. május 14. – június 6.

Az állandó jobbágysgalogság létrehozásához kapcsolódóan Bethlen egy adózó porta esetében kettőről háromra emelte a kapuszámot, így biztosítva anyagi alapot ahhoz, hogy a kiállított katona kellő felszereléssel, lőfegyverrel és annak használatára kiképezve vonulhasson hadba.

Jelzet: MNL OL E 149 7. kötet Barcsai Ákos törvénygyűjteménye – Eredeti kéziratok és nyomtatványok restaurált bőrkötésben. A törvénycikk fotómásolatban.

5. Rovásléc

A számadás, számvétel alapeszköze – még a 20. század elején is – az írni-olvasni nem tudó népesség körében a rovasléc volt. A bemutatott 19. századi darabon jól látszik, hogy két darabból állhatott, mindkét félnél maradt példány, a rovasjelek illeszkedése igazolta a hitelességet.

Jelzet: MNL OL F 96 Lajstromozatlan iratok: 1802. 2. cs.: eee jelű permelléklet. – Eredeti, fa.

V. Polgárok

1. A kolozsvári képíró céh artikulusai

II. Rákóczi György átírja és megerősíti Bethlen Gábor nyílt oklevelét – amit dupla papírra írtak és piros viaszba nyomott pecséttel erősítettek meg –, amelyben ifjabb Székesfejevári István kolozsvári képíró (festő) mester kérésére megerősítette a céh vagyis testvérület (confraternitas) latin nyelvű alapszabályait, valamint a magyar nyelvű cikkelyeket is.

Segesvár, 1618. február 1. / Gyulafehérvár, 1653. március 10.

Jelzet: MNL OL F 1 XXVI. Liber Regius Georgii Rákóczi. 199–205. – Másolat.

2. A kolozsvári képírók válaszlevele Bethlen Gábor fejedelem megrendelésére

Kolozsvár, 1628. július 13.

1628-ban zászlónyelekre, korsótokokra és hintóra való címerekre kapott megrendelést a fejedelemtől a kolozsvári képíró céh. A levelet a zászlónyelek és a korsótokok kísérőleveleként küldik, a címerek ügyében viszont szabadkozni kénytelenek: „Akarnok penigh fel(sé)ged(ne)k aláztatson értésire adni, hogy az pais gyartonak job faia temerdekb nem volt.”

Jelzet: MNL OL F 563 3. tétel 1628. No. 1. – Eredeti, anyaga (restaurált) papír, hiányos.

3. Jegyzék a kolozsvári ötvösök portai ajándéknak készített munkáiról

Gyulafehérvár, 1629. augusztus 16.

Bethlen Gábor a Porta segítségével érte el az egyre jobban a Habsburgokhoz húzó Báthory Gábor trónfosztását és saját maga fejedelemmé választását. Az ő uralma idején Erdély az Oszmán Birodalom hűbéreseként évi adóval és ajándékokkal tartozott a szultánnak. Ilyen, vagy követjáraskor szokásos ajándékozás céljából rendelt a fejedelem a kolozsvári ötvösöktől (ezüst) mosdótálat és kancsót. A gyulafehérvári fejedelmi palota leltára ezekről ad számot.

Jelzet: MNL OL E 156 Registrata Fasc. 118. No. 2. – Inventarium, melyet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megbízottai készítettek a gyulafehérvári fejedelmi házról. -1637. évi hiteles másolat.

4. Kolozsvár látképe

Díszítő rajz a kolozsvári jezsuita templom, kolostor és főiskola tervrajzának sarkán.

Jelzet: MNL OL B 2 1774/1299 tervrajzok No. 4.

VI. A székely nemzet

A máig vitatott eredetű, de magyar tudatú és magyar nyelvű, az ország délkeleti határát őrző székelység kezdetektől fogva féltékenyen őrizte kollektív nemességét és katona voltát, sajátos katonai, társadalmi tagozódását – előkelők, lófők és gyalogok, közigazgatási különállását és kiváltságait. Báthory István vajda (1479–1493) nyirbálta meg elsőként a székelység jogait. A Buda eleste után létrejövő önálló Erdélyi fejedelemség uralkodói – amikor hadi érdekeik nem kívánták – szintén megvonták a székelyek kiváltságait és jobbágysorba süllyedésüket nem akadályozták. Elkecseregésében a székelység többször saját uralkodója és urai ellen fordult. Az ősi jogok csorbitásában élenjáró Báthoryak után Bethlen Gábor – ismerve a székelység haderejének jelentőségét – 1613-ban visszaadta a havasokon élők és pásztorkodók báránydézsmá, tömlő- és sajttized mentességét, ezután csak a fejedelem hívására voltak kötelesek hadba vonulni, ismét megkapták házi szükségleteikre a sót, évente szabadon választhattak királybírókat és a fejedelem jogai megmaradtak közöttük. 1614-ben a társadalmi helyzetet, különösen a jobbágyosodás módjait alaposan feltáró összeírást rendelt el egész Székelyföld területére. A jobbágyosodás ellen 1622–23-ban hozott törvényt, hogy lassítsa a hadakozó székely népesség fogyását.

1. Az 1622. évi XIII. törvény a jobbággyá lett székelyekről.

Gyulafehérvár, 1599. november 28.

Báthory Zsigmond 1601. december 31-én, Déván kelt szabadságlevele létrehozta a szabadosok (libertinusok) rendjét, amelyből sokan önként jobbágyként adták magukat annak reményében, hogy mentesülhetnek a hadakozás anyagilag is nehéz terhétől, ugyanakkor adómentességüket megtarthatják. Bethlen Gábor 1614 elején elrendelte a székelység összeírását, ahol biztosai különös figyelemmel és részletességgel vették számba a különböző jogállású jobbágyokat (ősjobbágyok, eladományozottak, confiskáltak, jövevények). Az 1622-es őszi beszállás és az 1623-as tavaszi gyulafehérvári országgyűlés foglalkozott a székelyek jobbágyosodásának problémájával, és megteremtette annak lehetőségét, hogy visszaszámoltassanak, a gyalogos szabad székelyek közé, visszaállítsanak több száz családot, ugyanakkor adófizetésre kötelezte a jobbágysorban maradókat.

Jelzet: MNL OL F 11 A 257v–258r. – Eredeti nyomtatványok és kéziratok bőrkötésben, mérete: 25/53x35x11 cm.

2. Rugonfalvi Szakál János visszaemelése a szabad székelyek közé

Gyulafehérvár, 1614. május 25.

Bethlen Gábor parancslevele (feltehetőleg Udvarhely szék főkapitányához), hogy Báthory Gábor havasalföldi hadjárata idején jobbággyá „minden igazság nélkül hatalmasul

megfogatván azzá is tett” rugonfalvi Szakál Jánost „írassa az zászló alá, hogy az több székely atyáinkfiaival együtt minékünk és az országnak szolgáljon”. Amíg a fejedelem hatalma nem erősödött meg annyira, hogy az országgyűlésen érvényesítse akaratát, egyesével is igyekezett a szabad székelyeket visszavezetni a hadviselő népek közé.

Jelzet: MNL OL F 12 V./2. Bethlen Gábor politikai levelei. No. 3. – Eredeti parancslevél, anyaga (restaurált) papír, zárópecsétje és címzése elveszett, mérete: 20,5x31 cm.

3. Lófőség adományozása Orbay János részére

Kolozsvár, 1615. október 4.

Bethlen Gábor érdemeire tekintettel a libertinus állapotból kiveszi, és a székely lófők rendjébe emeli szentléleki Orbay Jánost és utódait. A jövőben lóval, kétélű törrel, karddal, pajzzsal, lándzsával és minden szükséges katonai felszereléssel kell hadba vonulniuk. Kézdi székben lévő szentléleki háza pedig – melynek szomszédai Orbai Miklós és Román István –, mentes minden taksa, adó és kamara haszna alól.

Jelzet: MNL OL F 21 O 1. – Eredeti oklevél, anyaga pergamen, kék zsinóron természetes színű pecsétfészekben piros viaszba nyomott fejedelmi pecsét (1613-as). A név G betűje szerényen díszített, mérete: 63x37 cm.

VII. Szász nemzet

A 12. század közepétől telepedtek meg a magyar királyok hívására Erdélyben Rajna-vidéki szabad parasztok, és királyi birtokokon, a későbbiekben Királyföldnek nevezett területen építették fel városaikat. Hozott szokásaikat és szabadságaikat II. András foglalta írásba. A királynak pénzben fizetett adóval és katonáskodással tartoztak csak. A Báthoryak uralma alatt őket nem kevesebb sérelem, kiváltságaikat nem kevesebb csorba érte, mint a székelyekét. Az újonnan megválasztott fejedelem részükről tapasztalta a legelkeseredettebb ellenszenvet, ellenállást. Szeben katonai megszállás alatt volt, és a kezdeti pénzsűke miatt Bethlennek téli szállását is itt kellett berendeznie. A szászság válasza az adófizetés megtagadása volt. Miután hűségeskü fejében visszaadta nekik Szebent, és a továbbiakban nem sértette kiváltságaikat, így kisebb lázongásoktól eltekintve a viszony a felek között a továbbiakban hűvös, de kiszámítható volt.

1. Bethlen Gábor levele a szászok egyetemének segesvári gyűléséhez (1613)

„Atyai igaz jó akarattal való kegyelmességünkre kegyelmetektől elsőben Istennek tartozó haladást [hálaadást?], minékünk ennyi időtől fogván szomorú ínségből megszabadítótoknak minden hűséggel való engedelmisséget várnánk [...] És noha fejedelmi levelünkben ezt így írunk talán nem illenék, de ez mint ti is okot attok írástokban, mi köztünk és Bathori közöt

Szeben állapotjáról nem különben forog az kegyelmetek dolga, mint az erkölcsös gyermeké, mikor étellel kínálják, haragjában el nem veszi, és mikor ő is kérné, nem adják. Ez előtt [ti.

Bárhory Gábor idején] igen kérte Szebent kegyelmetek, nem adták, most, mikor adnák, nem veszi.” Bethlen Gábor értetlenül szemléli a szászok vonakodását, hogy Szeben visszaadása ellenére bizalmatlanok vele szemben: „Sőt azmint ez levelünket látja és olvasta kegyelmetek, szintén olyan bizonyosak vagyunk mi is abban, és nevek szerint ismerjük, ki magunk nemzeteiből némelyek, némelyek kegyelmetek nemzetéből valók, az kik ez nagy simultast és diffidentiat (*alattomos gyűlölködést és bizalmatlanságot*) ennyire fontolják közöttünk, mind az kegyelmetek kárára, s mind az közönséges jónak helyre állatására.” Bethlen Gábor értetlenül szemléli a szászok vonakodását, hogy Szeben visszaadása ellenére bizalmatlanok vele szemben.

Jelzet: MNL OL F 12 V./2. Bethlen Gábor politikai levelei. No. 2. – Másolat protocollum töredék, a szöveg vége és a keltezés hiányzik, mérete: 21,7x32,3 cm.

2. A szász universitas céheinek artikulusai – köztük a nemesfémekkel és drágakövekkel foglalkozók

Fogarás, 1615. február 10.

Bethlen Gábor Meggyes szász szék bírójának, Kolosvári Péternek; esküdtjének, Krugh Pálnak és a céhek mestereinek kérésére átírja és megerősíti a szász universitas városaiban működő céhek általános (német nyelvű) szabályzatát, amit pergamenre írtak, és a város piros viaszba nyomott pecsétjével az alsó szélén megerősítettek Szebenben, 1589. május 13-án.

Jelzet: MNL OL F 1 VIII. Liber Regius Gabrielis Bethlen 20r–23r. – Királyi könyvi bejegyzés. Anyaga papír, 19. századi papírkötésben. 22v–23r, mérete: 21,5/41x31 cm.

3. Szászok helyére települő románok

Gyulafehérvár, 1628. július 24.

Bethlen Gábor – öccsének, (Bethlen Istvánnak) Erdély kormányzójának kérésére – megparancsolja Debreczeni Tamásnak, az erdélyi fiskális javak prefektusának, a tizedek bérlőjének és Szárasi Mátyás albérlőnek, hogy Cheiti István özvegyének, Barabási Erzsébet asszonynak szállítsák le a Kolozs megyei Péntek nevű falva után fizetendő bérleti díját harminckilencről húsz forintra. Az engedményt az indokolja, hogy „az előt szászságh lakván és boros hely lévén, de az elmúlt háború üdőkben az szászságh onnat kipusztulván most csak oláhság lakja”.

Jelzet: MNL OL R 298 II. sorozat 1. tétel 1628 No. 1.- Eredeti, anyaga (restaurált) papír, papírfelzetes szöveg alá nyomott pecsét, mérete: 30×20,5 cm.

VIII. Adományok

1. Szék mezőváros és a sóbánya eladományozása késmárki Thököly Miklósnak

Szeben, 1613. december 11.

A só lelőhelyek kezdettől királyi birtokok voltak, a bányászat és elosztás pedig királyi monopólium. A bányászfalvak többsége királyi kiváltságot nyert és szabad közösségekké alakult vagy kamarai tulajdonba került. A sóbányászokat a régi magyar nyelvhasználat sóvágó névvel illette, akik Erdélyben és Máramarosban mindig magyarok voltak. A sóvágók bizonyos önkormányzattal rendelkeztek, legtöbb helyen maguk által választott bírójuk, aknabírájuk és dékánjuk volt. E jogait általában a 15. században kapott királyi kiváltságlevelek alapján gyakorolhatták.

Jelzet: MNL OL F 1 VII. Liber Regius Gabrielis Bethlen 62–63. – Másolat.

2. Prodanien Péter és testvéreinek nemesi címereslevele

Gyulafehérvár, 1628. május 25.

Jelzet: MNL OL F 21 P No. 21. – *Eredeti, anyaga anyaga pergamen, függőpecséttel.*

3. A széki sóbánya rajza – részlet

A sóbányászat a középkor óta azonos technikával zajlott. A tölcsér vagy harang alakúvá szélesített aknákat folyamatosan mélyítették.

Jelzet: MNL OL F 200 1821/10539. –*Fotónagyítás.*

4. Adomány az anabaptistáknak

Gyulafehérvár, 1643. május 6.

A protestantizmus anabaptista ágából kialakult hutteriták (rég magyar nevükön habánok) felekezete a 16. század első felétől több hullámban érkezett Magyar- és Morvaországba. A kibontakozó ellenreformáció miatt sokszor kellett menekülniük. Európában a vallási türelem szigetének számító Erdély 1621-ben fogadta be és telepítette le fejedelmi menlevéllel a habánokat Alvincra, Gyulafehérvár mellé. A hagyomány szerint a fejedelem felesége, Károlyi Zsuzsanna meglátogatta őket, s mivel szorgalmuk és keresztény életük elnyerte tetszését, különböző kiváltságokat eszközölt ki számukra.

Jelzet: MNL OL F 1 XX. Liber regius Georgii Rákóczi I. 165v–166r. – *Másolat.*

IX. Bethlen Gábor, Debrecen ura

Debrecen a 17. században három birodalom ütközőpontján, a hadjárássok fészkeiben feküdt. Közjogi tekintetben magánföldesúri birtoknak számított, kiváltságai azonban olyanná tették a várost, mintha szabad királyi város lett volna. Debrecen a fejedelemséget tekintette urának, Török István halála után pedig a földesúri adót is a fejedelmi kincstárba fizették, miután Bethlen Gábor 1619. január 26-án ezt parancsolta, hiszen a város a fejedelemé, így az őt illeti. Debrecen szenátorai – a köfal nélküli város biztonsága érdekében – úgy politizáltak, hogy mindhárom hatalom azt higgye, hogy a város övé, ennek fejében kímélje, segítse annak lakosságát. Valóban nem tudhatták kinek jobb főhajtással és adózással engedelmeskedniük, ezért inkább kedvét keresték a királynak, a fejedelemnek és a töröknek egyaránt. Sűrűn járogattak a követek Kassára, Pozsonyba, Bécsbe és Prágába. Nem üres kézzel mentek, és nem üres kézzel jöttek: tarsolyukban rendszeren függő pecsétes pergamenlevelet hoztak haza régi szabadalmaik, kiváltságaik megerősítésére. Bethlen Gáborral 1616. április 12-én erősítik meg régi kiváltságaikat.

Debrecen birtokszerzése a török hódítás előretörése, így a falvak elnéptelenedése miatt a 16. századtól felerősödött. A 17. század végére 120-130 ezer hektárral rendelkezett, melyben a zálogba vételek mellett jelentős szerepe volt az erdélyi fejedelmeknek, így Bethlen Gábor adományainak is. A macsi birtokot 1623. április 1-én kapta.

1. Báthory Gábor 1613. június 24-én kelt kegylevelének megerősítése a debreceni lakosok vagyoni és személyi szabadságának tiszteletben tartásáról

Fogaras, 1616. április 12.

Jelzet: MNL HBML XV. 21/b. Muo 104. – *Eredeti, anyaga papír, rajta ép ostyapecsét.*

2. Bethlen Gábor Debrecen városának írt levele az örökös nélkül elhunyt Török István földesúri adójának a fejedelmi kincstárba való befizetéséről

Fehérvár, 1619. január 26.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1021/b. 1. d. 171. – Eredeti, anyaga papír, rajta fejedelmi ostyapecsét.

3. A Török család hajdani földesúri adójának adományozása a gyulafehérvári református kollégiumnak

Fehérvár, 1629. szeptember 2.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1021/b. 2. d. No. 188. – Eredeti, anyaga papír, rajta rányomott fejedelmi pecsét.

4. Részlet a főbírói számadáskönyvekből: Debrecen újévi ajándékai Bethlen Gábor fejedelemnek

Várad, 1617. január 9.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1012./ a. 1. köt. 220. – A számadáskönyv 292 oldalból áll. Eredeti, későbbi kötésben.

5. IV. Murád szultán egri beglerbégnek és a szolnoki kádinak küldött rendelete Debrecen város lakóinak védelme érdekében

Buda, 1627. március 18.

Jelzet: MNL HBML XV. 21/c. 39. – Eredeti, török nyelvű oklevél, anyaga papír.

6. Bethlen Gábor rendelete a tokaji várhoz tartozó Macs Debrecen város tulajdonába adásáról

Várad, 1623. április 1.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1021/d. 7. köt. 102. n. – A leleszi konvent átiratának másolata.

7. Debrecen és vidékének térképe a 17. század első felében

Debrecen, 1601–1660

Debrecen történetével szorosan összefügg annak az ötvennél is több elpusztult szomszédos falunak a sorsa, amelyek a határát növelték. A török időkben a folyamat felgyorsult, a térképen jól látható mekkora volt a város által birtokba vett terület.

Jelzet: Déri Múzeum, Debrecen, Történeti és Dokumentációs Gyűjtemény Zoltai hagyaték I. 251–1916. – Eredeti, anyaga papír, mérete: 70×62 cm.

X. Társadalmi, gazdasági kiváltságok

A 17. században a háromfelé adózás és a sokféle sarcolás ellenére a város gazdasági élete tovább fejlődött. Népességének növekedéséhez hozzájárult a vidéki jobbágyok beköltözését lehetővé tevő kiváltságok megerősítése is (1625). A városi kiváltságok közül nagyon fontos a törvénykezés szabadsága, melyet Debrecen lényegében 1361-ban megkapott. A bírónak, akit évente választottak széleskörű joghatósága volt, melyet Bethlen Gábor 1627-ben erősít meg. A város társadalmának számszerűen legnagyobb középrétegét a céhes iparosok alkották. A 27 iparágban tevékenykedő mesterek közül különösen az ötvösök dolgoztak művészi szinten.

Bethlen Gábor 1619-ben a szappanosoknak kedvezett.

Az „aranylábú” Debrecen három felé adózott. Fennmaradása érdekében a pénzbeli adó mellett jelentős ajándékokkal is kellett kedveskednie fejedelmének, a török- és német urának egyaránt. Újévi ajándékai a város kézművességét dicsérik.

1. Mátyás király 1459. évi, a vidéki jobbágyok Debrecenbe költözésére és bántalmazhatatlanságára vonatkozó rendeletnek, továbbá a város részére korábban adományozott kiváltságlevélnek megerősítése

Várad, 1625. szeptember 22.

A jobbágyok Debrecenbe költözése az oszmán hódítás következménye volt. Emiatt azonban a földesurak állandó viszályban álltak a magisztrátussal. A város ezért törekedett elismertetni az erdélyi fejedelmekkel azt a kiváltságot, hogy ha valaki debreceni lakossá vált, többet nem követelhetik vissza.

Jelzet: MNL HBML XV.21/b. Muo 117. – Eredeti, anyaga anyaga pergamen, függőpecséttel.

2. Debrecen saját törvénykezési hatóságának megerősítése és lakosai részére a teljes vámmentesség biztosítása

Gyulafehérvár, 1627. április 24.

Jelzet: MNL HBML. XV.23. Muo 123. – Eredeti, anyaga papír, sérült ostyapecsét.

3. Debrecen városának felmentése a Szepesi Kamarának fizetendő kamarai adók fizetése alól

Kassa, 1622. március 2.

A Tiszántúl a Habsburgok felvonulási területévé vált. Kezdetben sarccal, majd 1567-től, amikor Lazarus von Schwendi főkapitány a király iránti örök hűségre eskette a várost, követelték Debrecentől a királyi adót, mely kb. 1000 forint cenzusból és 1000 forint taksából állt, és a Szepesi Kamarának kellett fizetni.

Jelzet: MNL HBML. XV.21/b. Muo 113. – Eredeti, anyaga (restaurált) anyaga pergamen, rányomott pecsét.

4. A szappanos céh Báthori Zsigmond erdélyi vajdától kapott első kiváltságlevélnek megerősítése

Várad, 1619. március 12.

Jelzet: MNL HBML IX. 30. 6. cs. – Eredeti, anyaga anyaga pergamen, függőpecséttel.

XI. Vallás, tudomány

Erdély fejedelmei szabad folyást engedtek a város fejlődésének vallási és szellemi téren egyaránt. Bőkezűen pártfogolták a debreceni egyházat és iskolát egyaránt. Bethlen Gábor

Szepes pusztá dézsmáját rendeli 1609-ben a debreceni diákság élelmezésére. A Szent András templom, a „Nagytemplom” előde 1564-ben leégett, melynek felépítésére a városnak nem volt pénze. Végül Bethlen Gáborhoz fordultak segítségért, aki nemcsak az évi 2000 Ft adóját engedte el, de magánpénztárából is tetemes összeget áldozott e célra. A templomot 1628. november 26-án szentelték fel a magisztrátusi jegyzőkönyv bejegyzései szerint.

1. A debreceni diákság élelmezésének megsegítésére a szepesi dézsmajogról kiadott oklevél megerősítése

Várad, 1614. február 16.

Jelzet: TtREL II. 22. a. 2. No. 1. – Eredeti, anyaga papír, rányomott ostyapecsét.

2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem levele Debrecen városához a Szent András templom felépítéséről

Gyulafehérvár, 1626. augusztus 15.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1021/b. 16. d. No. 2538. – Eredeti oklevél, anyaga papír, rányomott pecsét.

3. Tintarajz a Református Kollégiumról

Debrecen, 1802 előtt

A Debreceni Református Kollégium 1538 óta megszakítás nélkül működik, melynek költségeit a város viselte. A leégett Kollégiumot újjáépítették, majd 1660-ban, a Váradi Kollégium beolvadása után az épület bővítése is szükségessé vált. Ekkor jött létre a Kollégium szabálytalan, zárt négyszöge, délnyugati sarkán a tűztoronnyal.

Jelzet: Déri Múzeum, Debrecen, Történeti és Dokumentációs Gyűjtemény, Zoltai hagyaték – Tintarajz. Eredeti.

4. Tintarajz a kollégiumi diákviseletről

Debrecen 1624–1774

A debreceni felsőbb tanulók kötelező viseletét, a tógát a váradi egyetemes zsinat rendelte el 1624-ben Rákóczi György kezdeményezésére. Ez bokáig érő fekete, kapcsos dolmányt jelentett övvel, amelyet zöld posztószűr (tóga) fedett, sárga paszománnyal és szegéllyel. Mindehhez hosszú, nyestes kunsüveg (sinkó) és hosszú szárú bőrcsizma társult.

Jelzet: Déri Múzeum, Debrecen, Irodalmi Gyűjtemény – Tintarajz Borbély Csokonai József kézírású naplójából. Eredeti.

5. Debrecen város tanácsának bejegyzése a Szent András templom felszenteléséről

Debrecen, 1628. november 26.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 1011/a. 9. köt. – Debrecen város tanácsának iratai. 1628. évi tanácsülési jegyzőkönyv. Eredeti

6. Az 1802. évi tűzvész előtti állapotot ábrázoló térképmásolat a Nagytemplom és a Kollégium környékéről

Debrecen, 1871

Jelzet: MNL HBML. XV. 1/a. DvT. 100. – Berényi Gábor másolata az 1803. évben Kovács György mérnök által felvett eredeti térképről.

7. Zoltai Lajos olajfestménye az 1802. évi tűzvész előtti Szent András-templomról és a Veres toronnyról

Debrecen, 1914.

Jelzet: Déri Múzeum, Debrecen, Történeti és Dokumentációs Gyűjtemény, Zoltai hagyaték – Zoltai Lajos olajfestménye. Eredeti.

A társadalmi emelkedés egyik eszköze volt a címeres levél. Ennek birtoklása a jobbágyi sorból való kiemelkedést és a nemesek közé tartozást – elsősorban a személyi adófizetés alóli mentességet – jelentette. A címerek gyakran mesterségre, hivatásra utalnak, ábráik fontos művelődéstörténeti források. A korszakban a katonák mellett jelentős számban kaptak címeres levelet egyházi és világi tisztviselők, városi polgárok, mesteremberek is.

XII. Bethlen Gábor címereslevelei

A társadalmi emelkedés egyik eszköze volt a címeres levél. Ennek birtoklása a jobbágyi sorból való kiemelkedést és a nemesek közé tartozást – elsősorban a személyi adófizetés alóli mentességet – jelentette. A címerek gyakran mesterségre, hivatásra utalnak, ábráik fontos művelődéstörténeti források. A korszakban a katonák mellett jelentős számban kaptak címeres levelet egyházi és világi tisztviselők, városi polgárok, mesteremberek is.

1. Bethlen Gábor címereslevele Szerémi István részére

Gyulafehérvár, 1622. július 5.

Jelzet: Kassa Város Levéltára – Archív mesta Košice, Collectio Schwarzenbachiana, No. 19356. – Másolat; eredetije anyaga pergamen, függőpecséttel.

2. Bethlen Gábor címereslevele Keserői Dajka János részére

Gyulafehérvár, 1617. augusztus 2.

Bethlen Gábor udvari papjának, Keserői Dajka Jánosnak – tiszta életéért, feddhetetlen erkölcséért és tudása jutalmául –, általa feleségének Beedi Erzsébetnek és fiainak nemességet és címet adományozott.

Jelzet: Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga. Címeres levelek gyűjteménye. No. 41. – Másolat, eredetije pergamen, függőpecsétje elveszett.

3. Bethlen Gábor címereslevele az erdélyi református lelkészek részére

Gyulafehérvár, 1629. július 13.

Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség lelképásztorainak adott nemeslevélben felhőből növekvő oroszlán látható, aki bal lábával az oltáron fekvő Bibliát veszi el, jobbábra az előtte lebegő angyal kardot nyújt. A szalagfeliraton: „Tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni”.

Jelzet: Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár. Nagy-féle gyűjtemény, A 16. – Másolat; eredetije pergamen, függőpecsétje elveszett.

4. Hamisított címereslevél Zádori Mátyás részére

Várad, 1624. június 18.

A meghamisítást a vezetéknev körül látható vakarásnyomok, valamint egy helyen a korábbi név áttűnő kapitális betűi sejtetik.

Jelzet: MNL HBML Muo 114. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecsétje elveszett.

5. Bethlen Gábor címereslevele Borosjenői Toldi Farkas részére

Gyulafehérvár, 1628. július 12.

Jelzet: MNL HBML Muo 127. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecséttel.

XIII. Bethlen Gábor és a hajdúk

Az 1609. évi III. törvénycikk hatálytalanította Bocskai István hajdúknak tett adományait. A király 1613-ban megerősítette Szoboszló, Nánás, Hadház, Vámospárcs és Polgár kiváltságait. Bethlen Gábor 1626-ban erősítette Böszörmény és Pród privilégiumait, de Dorogét csak 1632-ben ismerte el a király. Bethlen Bihar megyében is megerősítette a hajdútelepek jogait, ám ezek királyi megerősítés nélkül utóbb elenyésztek. A 17. század első harmadában kialakulnak a városi szervezet alapjai, s a következő évtizedekben a hajdúvárosok lakói lassan felhagytak a katonáskodással és a gazdálkodás - elsősorban az állattartás - felé fordultak.

1. II. Mátyás király megerősíti a hajdúvárosok kiváltságait

Pozsony, 1613. április 1.

Jelzet: MNL HBML XV. 21. Muo 101. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecséttel.

2. Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány utasítása a vámospércsi hajdúk kapitánya részére

Kassa, 1613. június 4.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 502/h. 1. d. Fasc. VII. No. 58. – Eredeti, anyaga papír, rányomott pecséttel.

3. A mikepércsi hajdúk névsora

(1615)

A Debrecen közelében fekvő Bihar megyei Mikepércsre több hullámban telepítettek hajdúkat. Báthory Gábor 1608-ban – magszakadás miatt visszaháramlott – hat pusztát telket adományozott négy hajdúvitéznek, s azokat mentesítette minden adófizetés alól. Ezt követte a Bethlen-féle telepítés 1615-ben (a dokumentumban tévesen szerepel az 1625-ös év), amelynek érdekessége, hogy név szerint sorolja fel az adományban részesülő hajdúkat.

Jelzet: MNL HBML V. 650/a. 1. cs. 1. – 1738. évi másolat, anyaga papír.

4. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem elismeri Böszörmény és Pród hajdújogait

Kassa, 1626. február 25.

Jelzet: MNL HBML XV. 21. Muo 243. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecséttel.

5. Forgách Zsigmond nádor és a zászlósúrak levele a hajdúvárosoknak

Besztercebánya, 1620. július 20.

Jelzet: MNL HBML IV. A. 502/h. 1. d. Fasc. VII. No. 58. – Eredeti, anyaga papír, zárópecsétekkel (18 db).

6. Thurzó György nádor levele a hajdúvárosokhoz

Pozsony, 1614. július 20.

Jelzet: MNL SzSzBML Acta pol. 1614. No. 49. Fasc. 32. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes rányomott pecséttel.

XIV. Pecsétek

Bocskai István a hajdúknak közös címet is adományozott, így szimbolikusan is megteremtette az egységre való törekvés lehetőségét, amivel az utódok évszázados harc után sikeresen tudtak élni. A 17. század elején még csak laza városi szövetséggént működő egységet, amelyben hat hajdúváros vállalt aktív szerepet, a 18. század végén Hajdúkerület néven önálló törvényhatósággá szervezték. 1876-ban, amikor a szabad kerületeket is betagolták a megyerendszerbe, több falu hozzácsatolásával önálló megyévé alakult, Debrecen székhellyel. Mindez azonban nem változtatott azon a folyamaton, ami hosszas fejlődés során hajdúkatonák személyes kiváltságaiból egy meghatározott területhez kapcsolódó összetartozás-tudattá alakult.

1. Lovas katona

Kassel, 1600

Korabeli magyar könnyűlovas katona. Fegyverzetét szablya, puska és a ló lábainál heverő tollas buzogány és zászlós kopja alkotja. Ruházatát sarkantyús csizma, nadrág, dolmány, kacagány és tollas süveg alkotja.

Jelzet: Magángyűjtemény. - Illusztráció Wilhelm Dilich (1571–1650) Ungarische Chronica (Kassel, 1600) című művéből – Nyomtatvány.

2. Hajdúkiváltságok másolatos gyűjteménye

Latin–magyar nyelvű kézirat, 1790 körül

A hajdúkiváltságok másolatos gyűjteményét Pély Gábor állított össze az 1790–1791. évi országgyűlésre. A hajdúk eredetéről szóló bevezető után, a hajdúsággal kapcsolatos jogszabályokat és azon kiváltságlevelek másolatait tartalmazza, amiket az ún. „hajdúládában”, a Hajdúkerület levéltárában őriztek. A kötet így szimbolikusan is a hajdúk összetartozástudatának forrása.

Jelzet: MNL HBML V. A. 401/c. 33. köt. – Eredeti, anyaga papír, 20. századi félvászon kötésben.

3. Böszörmény hajdúváros pecsétje

Böszörmény, 1631. május 5.

Körirata: SIGILLVM OPPIDI BOSZÖRMENY 1604 – BÖSZÖRMÉNY MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1604.

Jelzet: MNL OL E 213 6. d. Fasc. 17. – Papírfelzetes viaszpecsét, átmérője: 2,5 cm.

4. Hadház hajdúváros pecsétje

Hadház, 1631. május 7.

Körirata elmosódott: HA[THAZ]... PECETI 1620.

Jelzet: MNL OL E 213 6. d. Fasc. 17. – Papírfelzetes viaszpecsét, átmérője: 1,8×2,5 cm.

5. Nánás hajdúváros pecsétje

Nánás, 1631. május 6.

Körirata: NANAS VARAS PEOCETI 1611.

Jelzet: MNL OL E 213 6. d. Fasc. 17. – Papírfelzetes viaszpecsét, átmérője: 2 cm.

6. Vámospércs hajdúváros pecsétje

Vámospércs, 1745

Körirata: VÁMOS PIRCSI PECSIT 1605.

Jelzet: MNL HBML V. A. 501/e. 1. cs. – Papírfelzetes viaszpecsét, átmérője: 2,5×3 cm.

7. Dorog hajdúváros pecsétje

Dorog, 1647. október 2.

Latin köriratában az 1647-es évszám szerepel, amiben érdekes módon a négyes számot fordítva vették. Körirata: SIGILLOM (!) OPPIDI DOROGH 1647 – DOROG MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1647.

Jelzet: MNL OL E 213 6. d. Fasc. 17. – Papírfelzetes viaszpecsét, átmérője: 2,5 cm.

XV. Sopron városa a meghódolás útján

Az evangélikus felekezetű, felkészült, jól iskolázott városvezetésnek a 16. század végén több felekezeti alapú konfliktusa is támadt az udvarral, Bocskai István hadainak 1605. évi ostromai idején szilárd királyhűségéről tett tanúbizonyságot. Ennek ellenére – jóllehet Forgách Zsigmond nádor felhívta a város vezetésének figyelmét az uralkodó iránti hűség megtartására a megváltozott politikai körülmények, az erdélyi fejedelem személyének és hadainak közvetlen közelsége miatt 1619. november 30-án Sopron meghódolt Bethlen Gábor előtt. Ezt Dampierre császári generális külvárost feldúló 1619. december 19-i támadása sem változtatta meg. Sopron diétai követei (1619/1620) pedig az erdélyi fejedelem segítségét kérték a sérelmeik, félelmeik orvoslására (pl. az evangélikus vallás szabad gyakorlása, intézményrendszerének stabilizálása és fejlesztése), miképpen hűségükért a győri püspök szomszédos mezővárosát, Fertőrákost kérték.

1. Forgách Zsigmond nádor levele Sopron városához Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Kassa környéki hadmozdulatairól

Komjáti, 1619. szeptember 6.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 251. – Eredeti, anyaga papír, zárópecséttel.

2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Sopronnak küldött kiáltványa a szövetséges rendek céljairól, hadba szállásának okáról

Debrecen melletti táborból, 1619. szeptember 12.

A kiáltványban különösen fontos helyet kapott a szabad vallásgyakorlat megsértése, ami miatt a városokat, így Sopront is mint a szabad vallásgyakorlat legerősebb patrónusait várja hívei közé.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 280. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

3. Sopron város követeinek meghívása a pozsonyi országgyűlésre

Pozsony, 1619. november 5.

Sopron város ekkor még nem küldött követeket arra az országgyűlésre, amit II. Ferdinánd november 26-ai leirata nem ismert el törvényesnek.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 263. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

4. Bethlen Gábor hódolásra, seregei ellátására felszólító levele Sopronnak

Moosbrunn, 1619. november 28.

Bethlen hadainak Bécsből való visszavonulása során hódoltatta meg Sopront, ahová 1619 Szent András napján érkezett meg.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 281. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel és a fejedelem városhoz intézett saját kezű soraival.

XVI. A Bethlen-kori Sopron

A Bécshez közeli Sopron a Magyar Királyság egy fejlett és differenciált kézművesiparral, jelentős piackörzettel rendelkező, a távolsági kereskedelemben (bor) fontos szerepet játszó szabad királyi városa (1277-től) volt. Mohács után a város Pozsony mellett a Habsburg hatalom kiépülésének egyik meghatározó centruma és bázisa lett. A város nyolc jobbágyfaluja révén Sopron vármegye birtokos társadalmának is részét alkotta. A 15. század derekától megszerveződő céhekkel Sopron a térség kézműipari centrumát is jelentette. A 16–17. század az intenzív céhszerveződés időszaka volt. Az 1630-as években mintegy 25 céh működött Sopronban. A várost differenciált kézműiparszervezet jellemezte, melynek többségét a ruházati iparokkal foglalkozó céhek jelentették, de mellettük az építőipari (pl. 1513: kőműves, kőfaragó, 1543: ács), élelmiszeripari (1582: pék, 1613: mészáros) céhek is jelentősek voltak. A specializáltságot jól érzékelteti a lakatos, órás, puskaműves (1578) céh is.

1. Katonaállításra kivetett városi adójegyzék (*Soldaten Steyr Register De Anno 1619*)

Sopron, 1619.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XLIII. et SS. No. 1/17. – Eredeti, anyaga papír, kódextöredékre fűzött füzet.

2. Sopron város kalendáriuma az 1619. évre (*New vnd Alt Schreib-Calender auff das Jahr nach Jesi Christi Geburt 1619*)

A 17. századi Sopronban nem működött nyomda. 1619-ben a város Bécsből kapta a kalendáriumot, szép nyomtatott címmel, rajta a város képe.

Jelzet: MNL GyMSM SL Szakkönyvtár, Kalendárium gyűjtemény, I. d. – Nyomtatvány, bőrkötésben.

3. Lackner Kristóf rézmetszetei

A városvezető, politikus Lackner kortársainak szóló, a városi kormányzatban érvényesülő, a városházát díszítő embléma együttest is készített. Ezeket illusztrálja e válogatás.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lymbus, Lackner metszetek, No. 12., 13., 14., a.

1. *Salus Rei P[ublicae] A*
köz ügye minden előtt

2. *Scientia*
Tudomány

3. *Stratagema*
Haditudomány

4. A soproni Szent Mihály templom számadáskönyve, 1627

(Kirch Raittung Herrn Geörgen Hausers Burger des Innern Raths Alhier zue Oedenburg, vnd der Zeit verordneten Kirch-Vatters bey St. Michael [...]) De Anno etc. 1627)

Sopron, 1627-1628. február 28.

Jelzet: MNL GyMSM SL IV.A.1009.m. – Eredeti, kötés nélküli füzet, anyaga papír.

5. A soproni szabó céh szabásmintakönyve 1679-ből

A rajzok egyaránt bemutatják a polgári viselet darabjait és a korabeli magyar ruhákat (dolmány, magyar nadrág), de a nyugat-európai divat szerinti polgári ruhaviselet (pl. körgallér) elemei is megfigyelhetők.

Jelzet: Soproni Múzeum K. 2010.42.1 – Eredeti, kódexlapba kötve.

XVII. Sopron, Bethlen Gábor dunántúli bázisa

Dampierre császári tábornok támadását követően Bethlen Gábor fejedelem Sopronba helyezett katonai erővel is biztosítani kívánta a várost. 1619. december 23-án a vice generálissá kinevezett Sennyey Gáspárt katonáival Sopronba küldte; 1620 elején ezt a katonai erőt növelte, ami mellett a várost katonaság felfogadására kötelezte és megparancsolta, hogy a város adóját katonatartásra fordítsa.

1. Bethlen Gábor levele Sopronhoz csapatainak a városba rendeléséről

Pozsony, 1619. december 23.

Dampierre császári tábornok katonái a soproni külvárosban nagy pusztítást okoztak. A város védelmére Bethlen Sennyey Gáspárt és katonáit Sopronba rendelte.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 283. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

2. Bethlen Gábor levele Sopronhoz Sennyey Gáspár vicegenerális feladatainak meghatározásáról

Pozsony, 1620. január 2.

Miután Bethlen Sennyey csapatait elhelyezte, Sopron a fejedelem hadainak dunántúli kiinduló és ellátó bázisa lett.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XXXI. et FF. fasc. 2. no. 56. – Eredeti, anyaga papír, zárópecséttel.

3. Feljegyzés a soproni szenátus kötelezettségeiről Bethlen Gábor számára

Dátum nélkül

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 1. No. 43. – Eredeti, anyaga papír.

4. Feljegyzés Bethlen Gábor seregeinek 1619. december 5. – 1620. január 21. közötti eltartási költségeiről

Hely és év nélkül, 1620 [?]

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 1. No. 33. – Eredeti, anyaga papír.

XVIII. Levelek

Sopron 1619–1621 közötti jelentős terheit jól érzékelteti, hogy csupán 1619. december 1. – 1620. január 20. között 6840 ft-ot fizetett ki a városban állomásozó katonaság élelmezésére, eltartására. További 5000 ft-jába került az 500 német muskétás kéthavi felfogadása. Sopron az ott állomásozó katonai erő révén nem csak a tágabb régió hódoltatásában játszott szerepet, de az is a hadellátás dunántúli centrumává tette, hogy a szomszédos uradalmak (pl. Lánzsér-lakompaki uradalom) bortizedeit itt gyűjtötték össze (Szepsy János megbízása). Sopron a 16–17. század során a bécsi udvar élelmiszerellátói sorába tartozott. Bethlen Gábor idején e feladatát és erejét az erdélyi fejedelem szolgálatába állította, ahogy ez Péchy Simon Bethlen kancellárjának leveléből is kitűnik.

1. Bethlen Gábor országgyűlési követválasztásra, felhatalmazott képviselőt küldésére felszólító levele Sopron részére

1620. április 12.

1620. augusztus 25-én a rendek királlyá választották Bethlen Gábort, aki választott magyar királyként szentesítette a törvényeket. Sopron Lackner Kristófot, Stainer Jakabot és Artner Erhardot választott a követnek.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 267. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

2. Esterházy Miklósnak az oszmán hódoltatás veszélyére felhívó levele Sopron városához

1620. szeptember 7.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 6. No. 300. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

3. Bethlen Gábor levele Sopron városához Szepsy János hadellátási megbízatásáról

Pozsony, 1620. október 26.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. X. et K. fasc. 3. No. 99. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

4. Péchy Simon kancellár levele Sopron városhoz, a béketárgyalások áthelyezéséről, a tárgyaló felek ellátásáról

Pozsony, 1621. január 15.

Bethlen kancellárjának, Péchy Simonnak a levele Sopron szerepét mutatja be, amit az élelmiszer, a bor és a takarmány ellátásban nyújtott.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XIX. et T. fasc. 3. No. 137. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

XIX. Újra a király hűségén

Sopron geopolitikai fontosságára a szomszéd birtokos, a Habsburg-hű Esterházy Miklós folyamatosan felhívta az uralkodó és az udvar figyelmét. 1620 őszén hosszú levélben Bocskai István fejedelem időszakával párhuzamot vonva figyelmeztette a várost: véleménye szerint a hadakozás leginkább az oszmán térfoglalás és hódoltatás kiterjesztését segíti. 1621 januárjában a térséget megrázta a császári, királyi seregek a vármegye legnagyobb mezővárosának, az evangélikus központ Csepregnek a feldúlása. II. Ferdinánd seregeinek 1621 április végén, május elején Nyugat-Magyarországon meginduló offenzívája során, hosszas tárgyalásokat követően végül május 22-én, Sopron város is meghódolt. Az eredményes tárgyalásokat Lackner Kristófnak tulajdonítják, a város biztonságát Rambato Collato tábornok seregeinél 20.000 ft-tal, 2000 akó borral váltotta meg. Az imperiumváltást vagyoni megtorlás is kísérte: több Bethlen-hű főúri familiáris vesztette el Sopron városi javait, amelyek új, Ferdinánd-hű nemesek kezére kerültek.

1. Sopron város Kamarási Hivatalának utazási számadáskönyve

1621

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL IV. A. 1009. a. Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai, Kamarási számadások, 56. kötet, 1621. – Eredeti, eredetileg kódexlapba, jelenleg 20. századi kötésben.

2. Sopron város magisztrátusának hűségesküje, eskümintá

Sopron, 1621. május 16.

A Bethlen ellen 1621 májusában véghezvitt sikeres támadás során a város már május 10-én határozatot hozott a császári, királyi seregekkel történő kapcsolatfelvételtől, majd a tárgyalások végén, május 22-én meghódolt Rambato Collato seregei előtt, és jelentős anyagi áldozattal megmentette magát.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XXXI. et FF. Fasc. 2. No. 60. – Egykorú másolat, anyaga papír.

3. Esterházy Miklós levele Sopron városához, hogy a pápai Csói Gergely soproni házát Balogh János számára juttassák

Csallóközi táborból, 1621. szeptember 18.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XI. et L. Fasc. 2. No. 60. – Eredeti, anyaga papír, papírfelzetes zárópecséttel.

4. Veglai Horváth Gáspár, Giletinci Osztrovszky István és Koháry Péter királyi biztosok levele Sopron városhoz a királyhűség megtartásáról, a javak védelméről

Csallóközi táborból, 1621. szeptember 26.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. VI. et F. fasc. 7. No. 319. - Eredeti, anyaga papír, három papírfelzetes zárópecséttel.

XX.

A nikolsburgi békét (1621) követően Sopronban megtartott 1622. évi országgyűlés az uralkodó, II. Ferdinánd (1619–1637) és a Magyar Királyság rendjeinek a kiegyezését eredményezte. A diétára Bethlen Gábor egy gazdagon, értékesen felszerelt paripát küldött.

Ekkor választották nádorrá Bethlen korábbi hű főemberét, Thurzó Szaniszlót (1622–1625). A politikai kiegyezés mellett a társadalmi megegyezést a jelentős mennyiségű címeradományozás is érzékelteti, amely egyértelműen a társadalmi mobilizáció eszköze volt, rangemelkedést jelentett. Sopron város 1622-ben a 20. századig érvényesen címerbővítést nyert.

1. II. Ferdinánd király címeradománya Horváth Ferencnek

Bécs, 1622. május 4.

Az 1622. évi Sopronban tartott országgyűlésen végbement kiegyezést érzékelteti a diéta előtt és alatt kiadott nagyszámú armális.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVM Lt. IV. A. 1. h. Sopron Vármegye Levéltára, Nemességi iratok, Eredeti címereslevelek, No. XVI. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecsét kék-fehér-sárga sodrata.

2. II. Ferdinánd király címeradománya Heckelberg Miklósnak

Sopron, 1622. július 16.

Jelzet: MNL GyMSM SL SVL Lad. XLIV. et TT No. a. – Eredeti, anyaga pergamen, függőpecséttel.

3. Keréklakatos puska

17. század.

A huzagolt, nyolcszögletű csövű fegyvert keréklakatos gyújtószerkezettel látták el. A kerék felőli oldalon véset látható: szarvast üldöző kutyák, a csövön pedig jelzés: PETER RICHTER IN LEIBNITZ. Schnelleres elsütőszerkezetű sárkánya hátrafelé csapódik. Tusán

csontlapzárással fiók, tusa rézlemezzel, gombbal záródik.

Jelzet: Soproni Múzeum, Ht. 75.20.2. – Eredeti, anyaga: fa, vas, réz, csont.